

PRONOOMENID LAPSEKEELES: MÕNDA MINA JA SINA OMANDAMISEST

Maigi Vija

Ülevaade. Artiklis vaadeldakse ainsuse 1. ja 2. isiku pronoomeni omandamist lastel vanuses 1;7–3;1 CHILDES-i eesti keele allkorpuse ning teistest allikatest leitud toetava keelematerjali põhjal. Põhianaalüüs on tehtud Andrease allkorpuse 76 tunnipikkuse lindistuse põhjal. Lisaks lapse kõnele on analüüsitud ka sisendkeelt. Analüüsitud materjali põhjal võib väita, et demonstratiivpronoomenid ilmuvad enne personaalpronoomeneid. Personaalpronoomeneid hakkab laps kasutama umbes kaheaastaselt. Esialgu leidub üksikuid juhuslikke näiteid, pronoomenite täiskasvanupärane kasutus kujuneb välja alles mõne aja pärast. Sisendkeele analüüs näitab, et ema hakkab lapse kasvades kasutama täiskasvanupärasemat keelt. Kui vestluses kaheaastasega kasutab ema valdavalt lapse nime ja endast rääkides sõna *emme*, siis kolmeaastasega vesteldes viitab ema endale ja lapsele pigem pronoomeniga. Ainsuse 1. isiku pikka ja lühikest pronoomenit *mina/ma* (subjektina) esineb Andreasel peaaegu kolm tuhat korda, ning ainsuse 2. isiku pronoomeneid kolm korda vähem. Sisendkeele võrreldes on Andreasel 1. ja 2. isiku pronoomeni pikki vorme rohkem kui emal. Pronoomenite varases kasutuses teevad lapsed ka vigu, sagedamini ajavad nad segamini 1. ja 2. isiku pronoomeni.*

Võtmesõnad: keeleomandamine, lastekeel, sisendkeel, asesõnad, eesti keel

Sissejuhatuseks

Pronoomenid on suletud sõnaliik, sinna kuuluvad käändes ja arvus muutuvad sõnad, mis talitlevad lauses substantiivide, adjektiivide ja numeraalide sarnaselt, kuid on leksikaalselt sisuvaesed, abstraktse tähendusega, mis võib konsituatsiooni kaudu konkretiseeruda (*mina* kui kõneleja, *sina* kui kuulaja jne). Pronoomenid viitavad lauses mingitele kontekstist nähtuvatele asjadele või tunnustele. Pronoomeneid

* Artikkel on valminud ETF-i grandil nr 5813 toel.

on jaotatud kaheksasse tähendusrühma: personaal-, demonstratiiv-, retsiprook-, refleksiiv-, possessiiv-, determinatiiv-, indefiniit- ja interrogatiiv-relatiivpronoomeid (EKG I: 26–31). Uuema käsitluse kohaselt puuduvad eesti keeles possessiiv- ja determinatiivpronoomenid, seega on pronoomenirühmi kuus (Erelt 2000: 16).

Laste väga varasele pronoomenite kasutusele viitavad paljude maailma keelte uurimistulemused (Bloom 2000: 121). Eve Clarki järgi on sõnavara omandamisel olulised kaks pragmaatilist põhimõtet, mis on keele funktsioneerimise aluseks: konventsionaalsus ja kontrast. Kontrast pole väga kergesti lahutatav konventsionaalsusest, sest kui lapsed võtavad sihtkeelendiks konventsionaalsed vormid sisendkeelest, järgivad nad ka kontrastiprintsiipi, mida võib seletada nii, et iga erinevus vormis tähendab erinevust tähenduses (Clark 1993: 84). Lapse varast keelelist arengut analüüsid tuleb tähelepanu pöörata sellele, mida laps tegelikult kuuleb enda ümber räägitavat (Tomasello 2000: 11).

Materjal

CHILDES-i¹ andmebaas sisaldab 10 eesti lapse (vt tabel 1) spontaanse kõne lindistusi vanusest 0;11.22–3;1.12. Stella, Heleni, Sandori, Taimo, Carlose, Annabeli, Henri ja Mariliisi korpuse on koostanud Kaja Kohler, Hendriku korpuse Reili Argus ja Andrease korpuse Maigi Vija. Tabelist 1 on näha, et lindistuste arv on lapseti väga erinev. Siin esitatakse kvantitatiivne analüüs põhineb Andrease allkorpuse materjalil, kuna seda on kõige rohkem (76 lindistust kogupikkusega 76 tundi), lindistusi on tehtud järjepidevalt ja need katavad peaaegu poolteist aastat väikelapse keelelisest arengust. Kõik 10 last pole vaatlusperioodil veel jõudnud personaalpronoomenite kasutamiseni, seetõttu puudub võimalus neid teistega võrrelda. Võrdlusmaterjalina olen kasutanud Carlose, Mariliisi, Madli (Kõrgvee 2001), Eriku (Salo 1995) ning lisaks ka Kadri Videri (1995) diplomitööst pärinevaid keeleandmeid. Lastekeele tekstide transkribeerimiseks ja analüüsimiseks mõeldud programmiga CLAN on failidest üles otsitud vajalikud pronoomenivormid ning analüüsitud nende sagedust nii lapse kõnes kui ka sisendkeeles.

Tabel 1. Eesti keele materjal CHILDES-i andmebaasis

Lapse nimi	Koguja/ koostaja	Lapse vanus	Lindistuste arv	Mitmes laps peres
Stella	Kaja Kohler	0;11.22–1;6.4	9	2.
Helen	Kaja Kohler	1;1.17–1;10.17	7	1.
Sandor	Kaja Kohler	1;2–2;2.22	10	1.
Taimo	Kaja Kohler	1;5.8–1;11.13	9	1.
Carlos	Kaja Kohler	1;7.17–1;10.29	9	2.
Annabel	Kaja Kohler	1;10.28–2;1	7	2.
Henri	Kaja Kohler	2;2.12–2;3.8	3	2.
Mariliis	Kaja Kohler	2;5.7–2;8.10	7	3.
Hendrik	Reili Argus	1;8.13–2;5.30	17	2.
Andreas	Maigi Vija	1;7.24–3;1.12	76	1.
Kokku		0;11.22–3;1.12	154	

¹ CHILDES (Child Language Data Exchange System) <http://childes.psy.cmu.edu/>, <http://childes.psy.cmu.edu/data/other/> on lapsekeele andmebaas, mille eesmärgiks on talletada ja uurida laste keeleomandamist erinevate maailma keelte näitel. Andmebaas koosneb lindistatud suhtlussituatsioonide transkriptsioonidest ja hõlmab 26 keele näiteid.

² Lapse vanus aastates; kuudes, päevades.

Demonstratiivpronoomenid ilmuvad enne personaalpronoomeneid

CHILDES-i andmebaasi analüüs näitab, et eesti lapsed kasutavad enne teist sünnipäeva demonstratiivpronoomenivorme *see*, *selle* ja *seda* (vt Pajusalu jt 2004: 113), kuid teiste pronoomenirühmade esindajad, sh personaalpronoomenid ilmuvad üldjuhul laste kõnesse hiljem. Kadri Videri leksikostatistiline analüüs osutab, et laste kõnes eristuvad pronoomenite seast esinemissageduse poolest tugevalt personaal- ja demonstratiivpronoomenid (Vider 1996: 128).

Esimeste miniparadigmade moodustajaks on lastel tihti lekseem *see* (Argus 2004). Holger Diesseli (1999: 2) järgi on demonstratiivid deiktilised väljendid, millel on spetsiifilised süntaktilised ja pragmaatilised funktsioonid ning semantilised omadused. Demonstratiividega on lapsel võimalik leksikonis puuduvaid sõnu asendades osutada enda läheduses olevatele asjadele/olenditele, nõuda läheduses olevaid asju, tõmmata juuresolija tähelepanu enesele jne. Andrease kõnes produktiivseim pronoomen *see* (esines korpuses 2504 korda) on sagedane ka sisendkeeles³, esinedes Andrease ema kõnes 1660 korda (Vija 2005). Pronoomeni *see* sagedast esinemist tõendavad ka TÜ suulise kõne korpuse andmed (Pajusalu jt 2004: 81). Olgu lisatud, et artiklis vaadeldud pronoomenid on ka “Eesti kirjakeele sagedussõnastiku” (Kaalep, Muischnek 2002) sagedusloendi tipus: *see* 4., *mina* 5. ja *sina* 14. kohal. Seega on üks oluline sõnavara omandamise kriteerium ka produktiivsus, mis tegelikult peegeldab kollektiivseid konventsionaalseid eelistusi (Clark 1993: 135).

Kategooriad ‘mina’ ja ‘sina’ lapsel ja emal

Eri keeli omandavatel lastel on väga sarnane varajane leksikon ning olemasolevad sõnad (sh ka deiktikud) jagunevad kindlatesse sarnastesse semantilistesse domeenidesse (Clark 1993: 29). Isikutele viitamiseks kasutab väike laps algul üldnime (*issi*, *emme*, *venna*) või pärisnime (*Mati*, *Pitsu*), millele mitmesõnaperioodil lisandub tunnusetu verbitüvi (*Antsu loe*, *emme maga*). Sõnavara kasvades loovad lapsed lisadomeene ning varasem deiktikute domeen jaguneb edasi alldomeenideks (subjekt, objekt, possessiivpronoomen, koht, aeg jne) (Clark 1993: 30–31).

Andrease näitel tulevad personaalpronoomenid üldiselt enne possessiivsust väljendavana genitiivis või siis genitiiv ja nominatiiv samal ajal koos, alles hiljem ilmub pronoomen koos verbiga. Personaalpronoomenite omandamisel võib märgata individuaalset omapära, kõikidel lastel ei ilmu need samas järjekorras ning samas vanuses, samuti erineb personaalpronoomenite mittetäiskasvanupärane kasutus lapseti (Dabrowska 2004: 163; Oshima-Takane jt 1999; Vider 1995). Andrease keeleandmete põhjal ei saa öelda, kas enne ilmub pronoomen *mina* või *sina*. Mõlemad ilmuvad üksikjuhtudena enne teist sünnipäeva, esinevad äärmiselt hajusalt ning mõlemaga on moodustatud mittekorrektseid kombinatsioone.

Väikeseid lapsi iseloomustab enesekesksus, seetõttu on tavaliselt esimeste personaalpronoomenite hulgas *mina*. Enne kaheaastaseks saamist esineb Andreasel üks kord pronoomenivorm *minu* (1;9.16 *tupsu kätte*, *minu kätte*). Kahel korral kasutab laps pronoomenivormi *mina*, ühel korral koos pöördelõputa verbiga *viska* (1;8.25 *mina mina viska*) ja teisel korral ühesõnalise enesele viitamisenä (1;10 *mina*).

³ Sisendkeele mõistet on artiklis kasutatud kitsamas tähenduses: see on lapse ema lausunud sõnaline info, sest igapäevases suhtluses ning lüüdistussituatsioonides on lapse peamiseks vestluspartneriks ema.

Ainsuse 1. isiku pronoomenite kasutus on enne kaheaastaseks saamist väga harv ja juhuslik, rohkem näiteid sellest vanusest pole, seega ei ole selles vanuses laps veel küps opereerima eri personaalpronoomenitega.

Personaalpronoomenite puudumisel viitavad lapsed endale pärisnimega. Mariliisi kohta on esimesed korpusenäited vanusest 2;6, mil laps räägib enesest pärisnime kasutades: *Mari karjub, Mari ei taha, Mari oskab torni teha*. Vanusest 2;6–2;7 leiduvad tal üksikud personaalpronoomenite kasutused (*siin on minu venna, ma võtan ka kommi*), kuid ei midagi rohkemat. Ka Andreas kasutab endast rääkides pärisnime koos ainsuse 3. pöördega (*Antsu⁴ võtab*), eriti produktiivselt vanuses 1;11–2;1. Madli (Kõrgvee 2001) andmete varal võib aga väita, et mitte kõik kaheaastased lapsed ei räägi endast pärisnime kasutades. Madlil on vanuses 2;0 suhteliselt väike sõnavara ja personaalpronoomenid puuduvad. Endale viitab ta pronoomeniga *ise*, mis esines üksiksõnana enese tegutsemise kohta, aga ka kombinatsioonides koos verbiga: *ise allo; ise näha; ise hoia kinni; ise katsu*. Samal ajal asendas *ise* ka possessiivpronoomenivormi *minu*: *ise poti moodi* 'minu poti moodi'. Eelnevates näidetes verbiga koos esinedes rõhutab *ise* last kui tegijat.

Age Salo (1995: 21) andmetel kuulub väike laps sisendkeeles palju oma nime ning kasutab seda iseendast rääkides. Pärisnime ja üldnime kasutamine pronoomenite asemel lapsega suheldes on üldlevinud lapsevanemate keelekasutuses paljudes keeltes, nt itaalia, kreeka, korea, läti, soome, inglise keeles (Bloom 2000: 122). Ema eesmärgiks on teha end väikesele lapsele kergemini mõistetavaks; lapse kasvades muutub ema oma keelelistes väljendustes järk-järgult keerulisemaks, s.t ta kasutab eri vanuses lapsega rääkides erinevat strateegiat. Kui vestluses kaheaastase lapsega kasutab ema väga palju lapse nime (tabeli 2 põhjal kokku 509 korda 30 lindistuses) ning endast rääkides sõna *emme* (*emme läheb Andreasega, tädi annab Andreasele, Carlos sõidab*), siis kolmeaastasega vesteldes viitab ema endale ja lapsele pigem pronoomeniga (*ma annan sulle*). Enne lapse kaheaastaseks saamist kasutas Andrease ema analüüsitud materjalis ainult 4 korda vormi *sina* ja 1 kord vormi *sind*. Tabelist 3 selgub, et suhtluses kaheaastase lapsega on ema kasutanud 42 korda vormi *sina* ja 18 korda vormi *sind* ning kolmeaastase lapsega rääkides samu sõnavorme vastavalt 126 ja 34 korda. Ajavahemikus 2;0–2;1.12 leidis ema kõnes 41 *mina*, 437 *ma*, 37 *mul* ja 32 *mulle* kasutust (tabel 2), aasta hiljem on samade vormide kasutus hüppeliselt kasvanud, fikseeritud vastavalt 149 *mina*, 888 *ma*, 89 *mul* ja 97 *mulle* esinemist. Samal ajal vähenevad *emme* kasutused emal 268-lt 41-le.

Tabel 2. *Mina/ma, emme⁵ ja Andreas⁶ kasutused Andrease ema kõnes*

Periood (lindistuste arv)	emme	Andreas	mina	ma	mul	mulle
2;0–2;1.12 (30)	268	509	41	437	37	32
3;0–3;1.13 (30)	41	15	149	888	89	97

Tabel 3. *Sina/sa kasutused Andrease ema kõnes*

Periood (lindistuste arv)	sina	sinu	sind	sul	sulle
2;0–2;1.12 (30)	42	34	18	155	118
3;0–3;1.13 (30)	126	65	34	223	131

⁴ Andrease hellitusnimi.

⁵ Tüvevariant, mida on kasutatud programmiga CLAN tehtud otsingus.

⁶ Tüvevariant, mis hõlmab pärisnime kasutusi kõikides käänetes (*Andreas, Andrease, Andreast* jne).

Michael Tomasello (2003: 202) väitel on ainsuse 1. isiku pronoomenid paljude inglise keelt omandavate laste esimeste sõnade hulgas; ta kirjeldab oma tütre Travise keelematerjali põhjal, kuidas tütar kasutas 23-kuuselt täiesti korrektselt ja personaalpronoomeneist kõige produktiivsemalt just 1. isiku pronoomenivorme *I ja me* (Tomasello 1992: 158). M. Tomasello (2003: 90–92) peab sotsiopragmaatilises lähenemises keeleomandamise aluseks sotsiokognitiivseid võimeid ning keeleomandamise protsessi hõlbustavateks faktoriteks konteksti ja kontrasti. Kontrast kui pragmaatiline printsiip aitab lastel sõnade tähendusi täpsemalt kindlaks määrata ja laste keeikasutus annab tunnistust kontrasti ning konventsionaalsuse väga varajasest taipamisest (Clark 1993: 92, 100). Sedasama osutab ka Travise 1. isiku pronoomenite kasutus.

Eesti laste näitel võib väita, et personaalpronoomenid ei ilmu väga vara. Selleks, et õppida sõnu õigesti kasutama, peab laps kõigepealt sõna ülejäänud kõnevoolust eristama ning salvestama iga sõna jaoks mällu mitut tüüpi informatsiooni: sõna tähendus, liik, morfoloogiline struktuur, hääldus jne (Clark 1993: 2). Pärast teist sünnipäeva (2;0–2;1.12) lisandub Andrease kõnesse mitmeid uusi pronoomenivorme (*ma, mind, mu ja mul*), mis on alguses juhuslikud ning sageli ka mittetäiskasvanupärased. Selliste vormide ilmumine tõendab, et laps on täiskasvanute kõnevoolust need sõnad eristanud, kuid pole veel selgeks saanud täpset tähendust ja kasutust. Teise sünnipäeva paiku esineb Andrease kõnes palju imitatsioone, lastelaulude ja juttude deklameerimist ning endamoodustatud tarindeid. Personaalpronoomenite hajusat esinemist kinnitab ka objektivormis pronoomeni *sind* kasutus, mille kohta vanusest 2;3–2;4 võib leida üksikuid näiteid (*näen sind, Antsu kuulab ka sind*) ning alles pärast kolmandat sünnipäeva tuleb ainsuse teise isiku objektivorm *sind* produktiivsemalt kasutusse.

K. Videri (1995: 57) andmetel kasutasid vaatlusalused eesti lapsed personaalpronoomeneist kõige varem nominatiive *mina* ja *ma*, seejärel tuli genitiiv *minu*. Paul Bloomi esitatud hüpoteesi järgi omandavad lapsed enne need pronoomenid, mis viitavad neile endile (Bloom 2000: 121–126). Soome keele andmete analüüsitulemused (Brown 2004: 506) ja eesti laste keelenäited toetavad seda seisukohta, sest *mina* ja *sina* on lastel varasemad (ning lisaks ka produktiivsemad) kui *tema*, *teie* või *nemad*.

Lühike ja pikk pronoomen

Eesti keele personaalpronoomenitele on iseloomulik pikkade ja lühikeste paraleelkujude olemasolu. Pikk pronoomen on eesti keeles üldjuhul rõhuline ja lühike pronoomen rõhuta. Pronoomenikuju valikul on olulisteks teguriteks sõnavormi kääne ja esiletõstetus, kusjuures tihti on pika pronoomenikujuga viidatud isik kellegi teisele vastandatud ja eriti fokuseeritud (Pool 1999: 179). Andreasel on 1. ja 2. isiku pronoomeni pikki vorme rohkem kui emal. Selle põhjuseks võib olla asjaolu, et varajasel keeleomandamise faasis on kahesilbilised pronoomenid *mina* ja *sina* väikelapse jaoks sisendkeelest lihtsamalt tuvastatavad kui ühesilbilised *ma* ja *sa*, mis sageli häälduvad järgneva komponendiga (verbiga) kokku. Lühikest vormi *sa* esineb Andreasel tegelikult perioodi 2;0–2;1.12 lindistustes 158 korda, aga need kõik esinevadki küsimuste sees nn kokkukasvanud ühendites *missa* ja *kussa*, mida

laps ilmselt ei taju 2. isiku kohta käiva pronoomenina (*kus sa lähed? mis sa teed? mis sa sööd?* jne).

Ainsuse 1. isiku produktiivset kasutust tõendab see, et 1. isikule viitamisi (nominatiivis) on Andreasel peaaegu kolm tuhat (vt tabel 4). Pikkade ja lühikeste pronoomenivariantide suhet võrreldes ilmneb, et lühikest pronoomenit *ma* on emal kõikidest *mina* ja *ma* kasutustest 87% ja Andreasel 71%. Ainsuse 1. isiku lühikest pronoomenit *ma* esines Andreasel lindistustes kokku 2113 korda ja emal 1420 korda, kusjuures pikka kuju *mina* kasutatati palju vähem (Andreasel 856 ja emal 207 korda).

Tabel 4. Ainsuse 1. isiku pronoomenid ema ja Andrease kõnes 76 lindistuse põhjal

	<i>mina</i> ja <i>ma</i> kokku	<i>mina</i> (% kõigist)	<i>ma</i> (% kõigist)
EMA	1627	207 / 13%	1420 / 87%
ANDREAS	2969	856 / 29%	2113 / 71%

Andrease korpuses leidub paar näidet selle kohta, kuidas laps on juba taibanud ainsuse 1. isiku pika ja lühikese pronoomeni kontrasti. Allolevad näited (1a), (1b) on vanusest 2;4 ja mõlemal korral püüab laps vestluspartneri tähelepanu endale tõmmata, kasutades alguses pronoomeni lühikest ja seejärel pikka varianti. Näites (1b) on näha, kuidas laps teatab isale midagi ja seejärel kordab oma teadet, formuleerides sellesama info ümber nii, et sõnajärg muutub mittetraditsiooniliseks. Siinkohal tasub lisada, et sisendkeelest ei leia ühtegi näidet sarnase lausungiskeemi (*X on minul*) kohta, leidub üksainus näide ema kõnest tavalise sõnajärjega skeemi *minul on X* kohta: *minul on ka armas loom süles*. Selles ema näites rõhutab pikk pronoomenivorm ilmselgelt omajat, lisarõhu annab veel partikkel *ka*.

Näidet (1b) analüüsides on raske tuvastada, missugused sisendkeele lausungid on siin lapsele eeskujuks või milliseid operatsioone sooritades jõuab laps sellise lausungini. Anna Siewierska (2004: 183) väitel põhjendab isikuvormi valikut referentide infostaatust ning isikumarkerite kontrast sisaldab tihti konkurentsi ja ka teema muutumist. Kas näites (1b) mängib lapse jaoks rolli lause infostruktuur? Võib-olla kombineerib ta lihtsalt keeleüksusi loovalt, tekitades niimoodi traditsioonilises mõttes vigaseid lauseid ning keelekasutust, mida selles vanuses leidub rohkemgi.

(1a) CHI: **mul** on sinine käär [= käärid], **minul** on sinine käär [= käärid].⁷

(1b) CHI: **mul** on kepp, kepp on **minul**, issi.

Ainsuse 2. isiku pikka pronoomenit *sina* (vt tabel 5) esineb ema kõnes 186 ja Andreasel 279 korda ja lühikest pronoomenit *sa* emal 738 ning Andreasel 1647 korda. Ainsuse esimese isiku pronoomeneid oli lapsel kaks korda rohkem kui emal. Ainsuse 2. isikule viitamisi on emal peaaegu sama palju kui 1. isikule, kuid Andreasel on ainsuse 2. isiku pronoomeneid kolm korda vähem kui 1. isiku omi. Seega on lapse jaoks oluline rääkida endast ja rõhutada asjade temale kuulumist. Ema kõnes on aga tähtsad 2. isiku vormis pöördumised lapse poole, s.t käsud, keelud, küsimused ja asjade seletamine lapsele läbi *sina/sa* vormi.

⁷ Näited on vormistatud programmi CLAN transkriptsioonireeglitele vastavalt, suurtäheline kood CHI tähistab last ja MOT ema, nurksulgudes on lisatud kommentaarid või sõna tegelik tähendus.

Tabel 5. Ainsuse 2. isiku pronoomenid ema ja lapse kõnes 76 lindistuse põhjal

	<i>sina ja sa kokku</i>	<i>sina</i> (% kõigist)	<i>sa</i> (% kõigist)
EMA	1833	186/ 10%	1647/ 90%
ANDREAS	1017	279/ 27%	738/ 73%

Deiksise probleem lapse jaoks ja vead

Deiktiline nullpunkt on alati seotud kõnelejaga ning isikudeiksise põhikategooriad on *mina* ja *sina* ehk kõneleja ja vastuvõtja, mida nimetatakse primaarseks rollideiksiseks (Lyons 1977: 638, Larjavaara 1990: 43). Kuna deiktiline nullpunkt on alati seotud kõnelejaga, lähtub nii kasutus kui interpretatsioon alati kõnelejust (Lyons 1977: 638). Nagu eespool esitatud analüüsist selgus, on primaarse rollideiksise vormide (*mina* ja *sina*) arv nii sisendkeeles kui ka lapse kõnes mitmeid kordi suurem kui teiste personaalpronoomenite oma (vt täpsemalt Vija 2005).

Vanuses 1;10 tähistab Andreas possessiivsust märkiva ainsuse 2. isiku pronoomeniga *sina* hoopis iseennast, s.t ainsuse esimest isikut, rääkides köögis laua ääres enda tassist: *sinu joogitass*. Selline kasutus on väikestel lastel sagedane, kuna semantiliselt keerulise ainsuse teise isiku pronoomeni referent vaheldub vestlusi- tuatsioonis pidevalt ning sama rääkija võib selle abil viidata eri kõnetatutele (Brown 2004: 502). M. Tomasello (2003: 203) seletab niisuguseid keeleleide sellega, et lapsel on kalduvus varem kuuldut imiteerida, s.t ta reprodutseerib analüüsimate keeleteervikuid, mida on kuulnud täiskasvanutelt. Sellest tulenevad ka nn ümberpööramisvead (*reversal errors*) personaalpronoomenite kasutuses (vt ka Dabrowska 2004: 163). Teises sarnases näites väljendab laps jällegi ainsuse 2. isiku abil iseenda tegevust (*sina kiigud* [*] [= *mina kiigun*]). Samasugused ümberpööramisvead leiduvad A. Salo (1995: 23) magistritöös Erikult, kes samuti kasutab teatud perioodil teist pööret esimese asemel. Andreas pere esimese lapsena kasutas teise sünnipäeva paiku paralleelselt pronoomeneid *minu* ja *sinu*, sest ta ilmselt ei mõistnud, et *sina* võib referenti vahetada. Keelepäeviku andmetel lahendab Andreas vanuses 2;1 ühe keerulise olukorra pärisnime kasutades, mis ei jäta valesi tõlgendamise võimalust (vt näide 2).

(2) [Laps sööb oma taldrikult suppi]

CHI: see on *minu* oma.

MOT: *jaa*, see on *sinu* oma.

CHI: *sinu* oma? (% umbusklikult)

MOT: *jaa*, see on *sinu* (% rõhutatult) oma.

CHI: see on *Antsu* oma.

Huvitav konstruktsioon esineb näites (3), kus laps ilmselt oma nõudmise rõhutamise pärast markeerib topelt 1. isiku pronoomenit, kõigepealt possessiivsust ning seejärel kohta märkides. Sellise ülemarkeeritud kasutuse võib panna emotsionaalsuse arvele, kuid M. Tomasello (2000: 10–13) arvates imiteerib laps kuuldud keelematerjali (fraasid, laused), aga ei korda seda täpselt, vaid kombineerib varem kuuldud konstruktsioone vägagi loovalt ja esitab neid samas kommunikatiivses funktsioonis, kui ta täiskasvanutelt kuulnud on. Suurt osa lapse keeleanamandamisest

seletab M. Tomasello kolme põhiprotsessi abil: kultuuriline (jälgendav) õppimine, analoogia ja abstraktsioon ning struktuuride kombineerimine (Tomasello 2000: 10). Eelnevale tuginedes võib oletada, et laps on sisendkeeles kuulnud käske *anna mulle* ja *anna mu kätte* ning moodustab nendest ise konstruktsiooni *anna mu kätte mulle*.

(3) 2;7.12: *anna mu kätte mulle*.

Mitmesuguste mõistmiseksperimentide abil on kindlaks tehtud, et väikesed lapsed ei suuda ennast kõnesituatsioonis panna teise inimese rolli. Lapsed on segaduses seetõttu, et nad ei taipa, kuidas deiktikud vestluses töötavad. Sellist keelekasutust võib nimetada pragmaatiliseks segaduseks, mida põhjustab lapse sotsiokognitiivne ebaküpsus (Tomasello 2003: 201). 1. ja 2. isiku pronoomenite omandamine läheb hõlpsamalt nendel lastel, kellel on õdesid-vendi, sest siis saab laps kuulata pronoomenite kasutamist teistele adresseeritud kõnes (Oshima-Takane jt 1999, Tomasello 2003). Sellistel lastel on võimalus näha täiskasvanu-lapse vestlust kõrvalseisja perspektiivist. Katsed on tõestanud, et lapsed omandavad pronoomenite semantilised reeglid, kuulates pealt pronoomenite vahelduva referentsiga kasutust kõnes, mis pole adresseeritud neile endile, nt lapsevanema ja vanema õe või venna vahelises vestluses (Oshima-Takane jt 1999). Nagu eeltoodud andmetest selgus, domineerivad ema kõnes ainsuse 2. isikus pöördumised lapse poole. Jane Brown ja Judy Dunn (1992) uurisid tunnetest rääkimist perekonna suhtlussituatsioonides 50 pere näitel ning leidsid, et õed-vennad on väikese lapse jaoks emast erinevad suhtluspartnerid. Kui emad rääkisid enamasti ainult lapse tunnetest, soovidest, vajadustest (n-õ suhtlus kui "hooldamine"), siis õed-vennad pöörasid tihti tähelepanu ka oma tunnete ja soovidele.

Andreae näitel on vanus 2;0–2;1 väga huvitav etapp keelelises arengus. Laps võtab kasutusele hulgaliselt uusi sõnu ning kasutab mittetäiskasvanupäraselt mitmeid personaalpronoomeneid: *mina*, *sina*, *tema*. Veanäiteid ei leia andmebaasist väga palju, kuid märgitud lühikese aja jooksul esineb huvitavaid kombinatsioone, näiteks ajab Andreas vanuses 2;1.8 segamini 1. ja 2. isiku pronoomenid, kusjuures leidub mõlematpidi kasutust, kord on *sinu* asemel kasutatud *minu* (*konn sööb minu [= sinu] ära*). Siis jällegi räägib laps endast ja markeerib seda ainsuse 2. isiku pronoomeniga (näited 4, 5). Ewa Dabrowska (2004: 162–164) peab pronoomenite ümberpööramise (*reversal*) peamiseks põhjuseks seda, et laps lihtsalt opereerib varem konstrueeritud fraasidega, s.t taaskasutab (*recycle*) täiskasvanu kõnest kuulnud lausungit või selle osi. Selline teistelt kuulnud lausungite (taas)kasutamine võimaldab moodustada süntaktiliselt keerulisi kombinatsioone, aga põhjustab vigu pronoomenikasutuses.

(4) [Laps mängib emaga piilumismängu ning kiltkab rõõmsalt]
2;0.24: CHI: *emme piilus sind* [= mind] !

(5) [Laps ootab tädi külla endaga mängima]
2;1.8: CHI: *võtab riided ära, siis mängib sinuga* [= minuga].

Vanusest 2;0.14 ja 2;0.23 leiduvad huvitavad konstruktsioonid, mis näitavad, kuidas laps hakkab pronoomenitega opereerima ning neid pöördelõppudega kokku sobitades moodustab enda loodud kombinatsioone (6a)–(6d).

(6a) 2;0.1: CHI: **ma** lugema [*] ära .

(6b) 2;0.14: CHI: **mina** teeb [*] hoogu.

(6c) 2;0.23: CHI: **ma** hoiab [*] emmest kinni.

(6d) 2;0.15 CHI: <**mina** ka tahab [*] käbi süüa ütles xx > ["].

Kui (6a) välja jätta, siis sellised moodustised tekivad seetõttu, et vaadeldaval perioodil on lapse kõnes enesest rääkides produktiivseim konstruktsioon *Antsu* + ainsuse 3. pöörde verbivorm. Sellesse konstruktsiooni hakkab Andreas asendama nime asemele pronoomenit *mina/ma* ja nii tekibki personaalpronoomeniga koos vale pöördelõpu kasutamine, s.t 1. isiku pronoomen esineb koos 3. isiku pöördelõpuga.

Materjali piiratud hulk ei võimalda välja selgitada, kuidas eesti laste pronoomenikasutus sõltub näiteks lapse sünnijärjekorrast või perekonna suhtlusstrateegiast (kui kaasatud on vanemad õed-vennad). Arvata võib, et pere ainsa lapse sisendkeel erineb mitmelapselise pere laste omast, mitme lapse osalemine suhtluses hõlbus- tab kõnerollide ja vestluses teise inimese olukorda asetumise oskuse omandamist. Mariliisi kõnest võib ka leida selliseid näiteid, kust paistab hästi läbi pere vanematelt lastelt kuuldu reprodutseerimine. Näites (7) on Mariliis võtnud vendade kõnest kuuldu analüüsimate terviku (*ise sa lõhkusid*), aga viimases sõnas on rõhutu pöördelõpp kaotsi läinud. Väikesed ja rõhutatud elemendid jäävad väikelastel keeleüksuste töötlemisel ja kombineerimisel märkamata (Tomasello 2000: 11).

(7) *Ise sa lõhkus* [*] .

Lapse kasvades väheneb tema enesekesksus ning asendub täiskasvanupärase võimega pidada tegevussubjektiks ka muid peale enda. Kõne täiustub üha, neljanda eluaasta algus on lapse intensiivse keelelise arengu aeg. Pronoomenid *mina* ja *sina* tulevad õigesti ja sagedases kasutuses alles sel ajal koos, sest siis on lapse jaoks (vähemalt igapäevases tavaolukorras ema-lapse vestluses) referendid selged, kes on *mina*, kes *sina*. Me ei saa olemasoleva materjali põhjal kindlaks teha seda, kas laps opereerib nende pronoomenitega õigesti ka siis, kui tegemist pole tema enda ja lapsevanema vahelise spontaanse suhtlusega, vaid lapsel tuleb ennast asetada mõnda teise rolli või kellegi teise olukorda. Ei leidunud näiteid selle kohta, kus lapsed oleksid mängusituatsioonis kedagi teist etendanud, nt nuku või mängukaru eest rääkinud pronoomeneid kasutades. Sellise perspektiivi muutmise oskuse väljaselgitamine nõuab spetsiaalseid eksperimente.

Kokkuvõtteks

Lapsed hakkavad pronoomenitest kõige varem kasutama demonstratiivpronoomeneid. Personaalpronoomenid ilmuvad eesti lastel umbes kaheaastaselt, kui laps on piisavalt küps, et neid kõnevoolest eristada, nende konventsionaalset kasutust tajuda ja neid teiste keeleüksustega kombineerida. Enne seda viitab laps endale ja vestluspartneri(te)le pärisnime ning üldnimega. Eri lapsed kasutavad eri mooduseid endast rääkimiseks enne personaalpronoomenite kasutuselevõttu. Personaalpronoomenite produktiivsem kasutus tuleb kolmanda sünnipäeva paiku.

Keeleandmed näitavad, et sisendkeel muutub lapse kasvades. Ema hakkab lapsega kõneldes järk-järgult kasutama keerulisemat keelt ning täiskasvanupärasemat

suhtlemisviisi. Kui sisendkeeles sagedased sõnavormid on tavaliselt sagedased ka lapse kõnes (demonstratiivpronoomen *see*, personaalpronoomenid *mina* ja *sina*), siis ainsuse 1. isiku pronoomeneid oli Andreasel kaks korda rohkem kui emal, see fakt iseloomustab lapse kõne egotsentrilisust. Emal seevastu on 2. isiku vormis pöördumisi sama palju kui 1. isiku omi, s.t ema pöördub lapse poole *sina/sa* vormidega (käskude, keeldude, küsimuste ja seletamise kaudu).

M. Tomasello arvates omandab laps keele sotsiopragmaatilisel, kolme põhi- protsessi abil: kultuuriline (jälgendav) õppimine, analoogia ja abstraktsioon ning struktuuride kombineerimine. Kõike, mida laps on kuulnud teiste kõnest, reprodutseerib ta keeleüksusi loovalt kombineerides. Kuuldud lausungite kasutamine võimaldab moodustada süntaktiliselt keerulisi kombinatsioone, aga põhjustab vigu pronoomenikasutuses.

Kirjandus

- Argus, Reili 2004. Eesti keele käändesüsteemi omandamine: esimestest sõnadest miniparadigmadeni. – Mati Erelt (peatoim.), Maria-Maren Sepper (tegevtoim.). Emakeele Seltsi aastaraamat 49 (2003). Tallinn: Emakeele Selts, 23–49.
- Bloom, Paul 2000. How Children Learn the Meanings of Words. Cambridge: MIT Press.
- Brown, Anneli 2004. Persoonareferentsi lapsenkieles. – Virittäjä 4, 483–507.
- Brown, Jane R., Judy Dunn 1992. Talk with your mother or your sibling? Developmental changes in early family conversations about feelings. – Child Development 63, 336–349.
- Clark, Eve V. 1993. The Lexicon in Acquisition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dabrowska, Ewa 2004. Language, Mind and Brain. Some Psychological and Neurological Constraints on Theories of Grammar. Edinburgh University Press.
- Diessel, Holger 1999. Demonstratives: Form, Function, and Grammaticalization. Amsterdam John Benjamins Publishing Company.
- EKG I = Erelt, Mati; Kasik, Reet; Metslang, Helle; Rajandi, Henno; Ross, Kristiina; Saari, Henn; Tael, Kaja; Vare, Silvi 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- Erelt, Mati 2000. On the pro-forms in Estonian. – M. Erelt (Ed.). Estonian: Typological Studies IV. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 14. Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 14. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 7–18.
- Kaalep, Heiki-Jaan; Kadri Muischnek 2002. Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kõrgvee, Kersti 2001. Lapse sõnavara areng vanuses 1;8–2;1. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Larjavaara, Matti 1990. Suomen deiksis. Suomi 156. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lyons, John 1977. Semantics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oshima-Takane, Yuriko; Takane, Yoshio; Shultz, Thomas R. 1999. The learning of first and second person pronouns in English: Network models and analysis. – Journal of Child Language 26, 545–575.
- Pajusalu, Renate; Trägel, Ilona; Veismann, Ann; Vija, Maigi 2004. Tuumsõnade semantikat ja pragmaatikat. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 5. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pool, Raili 1999. About the use of different forms of the first and second person singular personal pronouns in Estonian cases. – M. Erelt (Ed.). Estonian: Typological Studies III. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 11. Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 11. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 158–184.

- Salo, Age 1995. Eesti keele verbivormistiku omandamine vanuses 1;5–3;11. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli läänemeresoome keele õppetoolis.
- Siewierska, Anna 2004. *Person*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tomasello, Michael 1992. *First Verbs: A Case Study of Early Grammatical Development*. New York: Cambridge University Press.
- Tomasello, Michael 2000. Acquiring syntax is not what you think. – D. V. M. Bishop, L. B. Leonard (Eds.). *Speech and Language Impairments in Children: Causes, Characteristics, Intervention and Outcome*. Hove: Psychology Press, 1–15.
- Tomasello, Michael 2003. *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Child Language Acquisition*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Vider, Kadri 1995. 2–3-aastaste laste sõnavara. Diplomitöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Vider, Kadri 1996. 2–3-aastaste eesti laste sõnavara. – K. Toivainen (toim.). *Suomalaiskielten omaksumista tutkimassa*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 53. Turku, 125–138.
- Vija, Maigi 2005. *Asesõnad ja isikuviitamine lapsekeeles*. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

Maigi Vija (Tartu Ülikool) on uurinud esimese keele omandamist, sh morfoloogiat ja pronoomeni-kasutust.
maigi.vija@ut.ee

PRONOUNS IN CHILD LANGUAGE: SOME FRAGMENTS OF A STUDY OF THE ACQUISITION OF THE PRONOUNS *MINA* AND *SINA* BY ESTONIAN CHILDREN

Maigi Vija

University of Tartu

The article focuses on the acquisition of Estonian personal pronouns *mina* 'I' and *sina* 'you' by children at the age of 1;7–3;1 and compares the children's usage with the input they receive.

The spontaneous speech data of Estonian children in the CHILDES database were analysed. The main analysis is based on Andreas's 76-hour recorded corpus. The results show that demonstrative pronouns tend to appear before personal pronouns. The usage of personal pronouns is accidental and sporadic at the beginning. When speaking about themselves, children use their own name with the 3rd person singular verb form. They also hear such constructions a lot in the input. Estonian data suggest that the way that a mother speaks with the child is related to the child's age, i.e., a three-year-old would be spoken to in more adult-like language than a two-year-old.

There are nearly 3000 instances of the short and long forms of the 1st person singular personal pronouns *mina/ma* (functioning as the subject) in Andreas's language. The 2nd person singular personal pronouns occur three times less frequently. Compared to the input, Andreas uses the long forms of the 1st and 2nd pronouns more than does his mother. Children often make mistakes in their early use of pronouns, e.g they tend to mix up the 1st and 2nd person pronouns. It is difficult for a child to understand the shift in the reference of a pronoun in conversation. That is why children use the 2nd person singular pronoun *sina* when speaking about themselves. Personal pronouns do not appear very early in the language of Estonian children. The first to appear are the primary deictic forms (*mina, sina*); their numbers are higher than those of other forms both in the language of the child and the mother.

Keywords: child language acquisition, pronouns, input, Estonian